

Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης με θέμα:
 «ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ:
 ΣΧΕΣΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ Ή ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ»
 Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ – Εργαστήριο Παιδαγωγικής
 Θεσσαλονίκη, 09.12.2016

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΑΠΘ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης με θέμα:

**ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ:
 ΣΧΕΣΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ
 Ή ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ**

Παρασκευή 9 Δεκεμβρίου 2016 – Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ

* * *

Εισήγηση του προσκεκλημένου ομιλητή:
Univ.-Prof. DDr. Martin Rothgangel
 Καθηγητή Θρησκευτικής Παιδαγωγικής
 και Κοσμήτορα της Προτεσταντικής Θεολογικής Σχολής
 του Πανεπιστημίου της Βιέννης

**«Εναλλάσσοντας τις προοπτικές:
 Η σημασία της Θρησκευσιολογίας για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών»**

Απόδοση στα ελληνικά:

Αθ. Στογιαννίδης

Επικ. Καθηγητής Σχολικής Παιδαγωγικής και Διδακτικής Μεθοδολογίας του
 Μαθήματος των Θρησκευτικών – Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ

Είναι πραγματικά αξιοσημείωτο, αξιότιμοι κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, αξιότιμοι φοιτητές, το γεγονός, πώς, όταν παρουσίασα τις βασικές σκέψεις αυτής της εισήγησης στον θρησκευσιολόγο, παλαιότερα συνάδελφό μου στο Πανεπιστήμιο του Göttingen, κ. Andreas Grün Schloss, εκείνος προφήτεψε ότι οι συνάδελφοι της Θρησκευσιολογίας θα με «κάψουν ζωντανό» ρίχνοντάς με σ' ένα ηφαίστειο. (Σε σχέση

Univ.-Prof. DDr. Martin Rothgangel:

«Εναλλάσσοντας τις προοπτικές: Η σημασία της Θρησκευσιολογίας για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών»
 Απόδοση στα ελληνικά: Αθ. Στογιαννίδης – Επικ. Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ

Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης με θέμα:
 «ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ:
 ΣΧΕΣΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ Ή ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ»
 Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ – Εργαστήριο Παιδαγωγικής
 Θεσσαλονίκη, 09.12.2016

με την πρώτη έκδοση αυτής της εισήγησης την οποίαν και παρουσίασα τότε στον Andreas Grünschloss, έχουν γίνει εντωμεταξύ δύο τροποποιήσεις: έτσι ελπίζω...ότι θα μπορέσω να επιστρέψω στην πατρίδα μου σώος και αβλαβής). Στην πραγματικότητα, υπάρχουν διαφορετικοί λόγοι για τους οποίους το παραπάνω θέμα είναι ιδιαίτερος επίκαιρο και διακρίνεται για μία εξαιρετική ευαισθησία.

Κατά πρώτον λόγο, η επιστήμη της Θρησκειολογίας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας «υποβόσκων/κρυφός επιστημονικός κλάδος» („hidden discipline“).¹ Αυτό σημαίνει, ότι το γνωστικό της αντικείμενο όχι σπάνια παρεξηγείται, ή – με διαφορετική διατύπωση – το ότι αποδίδονται στην επιστήμη αυτή εσφαλμένες αρμοδιότητες και παράλληλα εγείρονται εσφαλμένες αξιώσεις γι’ αυτήν.

Κατά δεύτερον λόγο, ο τρόπος με τον οποίον αξιολογούν οι θρησκειολόγοι τη σχέση τους με την επιστήμη της Θεολογίας παρουσιάζει μία ποικιλομορφία.² Εν προκειμένω, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε την ανταγωνιστική σχέση μεταξύ Θεολογίας και Θρησκειολογίας, όπως επίσης και την «κυρίαρχη» θέση της Θεολογίας που παρατηρείται στις γερμανόφωνες χώρες. Αυτό οδηγεί τους θρησκειολόγους στο να είναι ιδιαίτερος ευαίσθητοι όσον αφορά στη σχέση τους απέναντι στη Θεολογία. Πέρα από αυτό, ισχύει γενικότερα το γεγονός, πως δεν είναι καθόλου εύκολο να διακρίνουμε με σαφήνεια τα όρια μεταξύ Θρησκειολογίας και Θεολογίας, καθώς – παραθέτοντας στο σημείο αυτό τα λόγια του θρησκειολόγου Klaus Hock από το Rostock – «εδώ έχουμε να κάνουμε με δύο στενά συνδεδεμένους και συναφείς επιστημονικούς κλάδους οι οποίοι αλιεύουν στα ίδια θολωμένα νερά»,³ έχοντας μεταξύ τους πολλές αντιστοιχίες τόσο ως προς το γνωστικό αντικείμενο όσο και ως προς και μεθοδολογικά εργαλεία.⁴

¹ Όπως αναφέρει ο G. Löhr επικαλούμενος τον R.E. Wentz (πρβλ.: G. Löhr, „Vorwort“, στο: του ίδιου. (Hg.), *Die Identität der Religionswissenschaft. Beiträge zum Verständnis einer unbekanntten Disziplin* (= Greifswalder theologische Forschungen 2), Frankfurt u.a. 2000, σσ. 7-9, εδώ: σελ. 8.

² Σχετικό παράδειγμα εν προκειμένω είναι οι αντιθετικές απόψεις του G. Sundermeier, *Was ist Religion? Religionswissenschaft im theologischen Kontext. Ein Studienbuch*, Gütersloh 1999, ιδιαίτερα: σελ. 214 κ.ε..) όπως επίσης πρβλ. και: H.-J. Greschat, *Was ist Religionswissenschaft?*, Stuttgart u.a. 1988, ιδιαίτερα σσ. 129 κ.ε..). Για την αντίστοιχη συζήτηση προσφέρει μία πολύ καλή εικόνα η μελέτη: G. Löhr, *Identität...*

³ K. Hock, „Religionswissenschaft für Theologen? Oder: Was Theologen schon immer über Religion(en) wissen wollten (aber sich nie zu fragen trauten)“, στο: G. Löhr, *Identität...*, σσ. 35-77, εδώ: σελ. 36.

⁴ Πρβλ. π.χ. A. Grünschloss, „Religionswissenschaft und Theologie – Überschneidungen, Annäherungen und Differenzen“, στο: G. Löhr, *Identität...*, σσ. 123-158, εδώ: σελ. 137 u.ö.

Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης με θέμα:
 «ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ:
 ΣΧΕΣΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ Ή ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ»
 Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ – Εργαστήριο Παιδαγωγικής
 Θεσσαλονίκη, 09.12.2016

Τρίτον, υφίσταται επίσης ένα σημείο ανταγωνισμού αναφορικά με το Μάθημα των Θρησκευτικών, ως προς το ότι τόσο η Θεολογία όσο και η Θρησκευσιολογία θεωρούνται ως επιστήμες, εκ των οποίων η Θρησκευτική Παιδαγωγική αντλεί τα περιεχόμενα που προορίζονται για τη διδακτική πράξη του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Και στην περίπτωση αυτή, η Θεολογία κατέχει στις γερμανόφωνες χώρες μία κυρίαρχη θέση. Εξαιρέσεις, όπως το ομοσπονδιακό κρατίδιο Brandenburg (Σημείωση του Μεταφραστή – εις το εξής Σημ. τ. Μετ: – στο οποίο δεν διδάσκεται το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών, αλλά το μάθημα Lebensgestaltung – Ethik – Religion (= Διαμόρφωση του τρόπου ζωής – Ηθική - Θρησκεία), ή ακόμη και θρησκευσιολογικοί όπως ο Jürgen Lott, επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Ταυτόχρονα, εάν ρίξουμε μια ματιά στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, βλέπουμε ότι η Θρησκευσιολογία διαδραματίζει έναν κεντρικό ρόλο εκεί όπου το Μάθημα των Θρησκευτικών (Konfessioneller Religionsunterricht) δεν είναι Ομολογιακό αλλά ένα μάθημα που απλώς πληροφορεί για τις θρησκείες (religionskundlicher Unterricht).

Εν τέλει, πρόκειται για ένα ζήτημα που αφορά στο προφίλ και το περιεχόμενο του Μαθήματος των Θρησκευτικών – δηλ. ομολογιακό, «οικουμενικό», πληροφοριακό – και ταυτόχρονα για ένα πρόβλημα το οποίο κατά τη δεκαετία του 1990 συζητήθηκε μέσα σ' ένα κλίμα έντονων αντιπαραθέσεων. Παρόλο που η συζήτηση αυτή τα τελευταία χρόνια έχει καταλαγιάσει, θα μπορούσε να ξεκινήσει εκ νέου λόγω ζητημάτων πρακτικής φύσεως. Και μόνο το γεγονός ότι το μαθητικό δυναμικό μίας συγκεκριμένης τάξης κατανέμεται σε διαφορετικά επιμέρους τμήματα κατά τη διάρκεια του Μαθήματος των Θρησκευτικών, καθιστά ευνόητο ότι το Ομολογιακό Μάθημα έχει αναμφισβήτητα ορισμένα μειονεκτήματα. Πέρα από αυτό, νομίζω ότι είναι αναγκαίο να διαμορφωθεί το Μάθημα των Θρησκευτικών με τέτοιον τρόπο, ώστε να συνδυάζει αρμονικά ως βασικά δομικά του στοιχεία τόσο μία συγκεκριμένη ερμηνευτική προοπτική (Positionalität) όσο και την ικανότητα διαλόγου (Dialogfähigkeit).⁵ Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, τίθεται το ερώτημα, κατά πόσο η Θρησκευσιολογία ενέχει μία ιδιαίτερη σημασία για το

⁵ Θα ήθελα στο σημείο αυτό να διατυπώσω με σαφήνεια την προσωπική μου τοποθέτηση: Δεν είμαι τόσο υποστηρικτής του Ομολογιακού Μαθήματος των Θρησκευτικών· περισσότερο τάσσομαι υπέρ ενός Ομολογιακού-Διαλογικού Μαθήματος των Θρησκευτικών· δηλ. με εκπροσωπεί εκείνη η θέση που πρεσβεύει υπέρ της δυνατότητας ενός Χριστιανικού-Διαλογικού Μαθήματος των Θρησκευτικών, το οποίο εντάσσεται σε μία ομάδα επιμέρους διακριτών μαθημάτων· τα μαθήματα που συνθέτουν την ομάδα αυτή προσδιορίζονται από τα δεδομένα της εκάστοτε κοινωνίας· έτσι μπορεί π.χ. η ομάδα αυτή να συντίθεται από το Χριστιανικό-Διαλογικό Μάθημα των Θρησκευτικών, από το Μουσουλμανικό Μάθημα των Θρησκευτικών και/ή από το Ιουδαϊκό Μάθημα των Θρησκευτικών, όπως επίσης και από το Μάθημα της Ηθικής ή της Φιλοσοφίας.

Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών ή – χρησιμοποιώντας μια άλλη διατύπωση – σε ποια σημεία θα πρέπει να οριοθετήσουμε τον ρόλο και την αξία που μπορεί να έχει η Θρησκείολογία για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών.

1. Ψηλαφίζοντας τη σημασία της Θρησκείολογίας για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών: Γενικές Οδηγίες για το Μάθημα των Θρησκευτικών και τοποθετήσεις αναφορικά με την εκπαίδευση των διδασκόντων.

Η Θρησκείολογία ως επιστήμη θα μπορούσε να οριστεί ως εξής: «είναι η εμπειρική, ιστορική και συστηματική έρευνα του θρησκευτικού φαινομένου και των θρησκειών». ⁶ Με αυτή την έννοια, το πεδίο έρευνας των θρησκείολογων χαρακτηρίζεται από μία ποικιλία: Ιστορία των Θρησκευμάτων, Φαινομενολογία της Θρησκείας, Κοινωνιολογία της Θρησκείας, Εθνολογία της Θρησκείας όπως επίσης και Ψυχολογία της Θρησκείας.⁷ Μέσα από αυτή την προσέγγιση του γνωστικού της αντικειμένου, η σημασία που μπορεί να έχει η Θρησκείολογία για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών είναι εν προκειμένω περισσότερο από εμφανής. Και τούτου για τον εξής λόγο: Μία Θρησκευτική Παιδαγωγική δεν θα μπορούσε να ανταποκριθεί στα σύγχρονα δεδομένα χωρίς να λάβει υπόψη της επισημάνσεις που προέρχονται από τον χώρο της Ψυχολογίας της Θρησκείας καθώς και της Κοινωνιολογίας της Θρησκείας. Στη συνέχεια θα ήθελα να εστιάσω την προσοχή μου περισσότερο στην ανάλυση του παρακάτω θέματος: κατά πόσο και με ποια έννοια η Διαθρησκειακή Μάθηση (interreligiöses Lernen) ⁸ δηλ. η πραγμάτευση του θρησκευτικού φαινομένου και των θρησκειών διαδραματίζει κάποιον ρόλο εντός του πλαισίου του Ομολογιακού Μαθήματος των Θρησκευτικών. Το ενδιαφέρον μου αυτό υπαγορεύεται από την πεποίθησή μου ότι τα θέματα αυτά δεν είναι δυνατόν να εξεταστούν χωρίς μία θρησκείολογική εμπειρογνωμοσύνη.

⁶ K. Hock, *Einführung in die Religionswissenschaft*, Darmstadt 2002, 7 (η υπογράμμιση δεν βρίσκεται στο πρωτότυπο).

⁷ Πρβλ.: ό.π., σελ. 5κ.ε.

⁸ Η θρησκείοπαιδαγωγική συζήτηση στη Γερμανία γύρω από τη διαθρησκειακή αγωγή ξεκινά περίπου στη δεκαετία του 1990 και οδηγεί ένα βήμα παραπέρα το ζήτημα της αναφοράς σε άλλες θρησκείες, με το να εντάσσει την οικεία θρησκευτική παράδοση μέσα στο πλαίσιο της μαθησιακής διαδικασίας. Πρβλ. για το θέμα αυτό: Chr. Bochinger, *Interreligiöses Lernen in religionswissenschaftlicher Perspektive*, στο: *Praktische Theologie* 38 (2003), σσ. 86-96, και κυρίως: P. Schreiner / U. Sieg / V. Elsenbast, *Handbuch interreligiöses Lernen*, Gütersloh 2005.

Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης με θέμα:
 «ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ:
 ΣΧΕΣΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ Ή ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ»
 Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ – Εργαστήριο Παιδαγωγικής
 Θεσσαλονίκη, 09.12.2016

Μέχρι τη δεκαετία του 1960 άλλες θρησκείες πολύ σπάνια υπεισέρχονταν στα περιεχόμενα του Μαθήματος των Θρησκευτικών, το οποίο τότε έφερε την ονομασία «Προτεσταντική Διδασκαλία» (Evangelische Unterweisung) και αργότερα «Ερμηνευτικό Μάθημα των Θρησκευτικών» (Hermeneutischer Religionsunterricht)· αυτό που κυριαρχούσε τότε, ήταν η αποκλειστική αναφορά στον Χριστιανισμό. Με την εισαγωγή ενός νέου μοντέλου μαθήματος, του λεγόμενου «Μαθήματος των Θρησκευτικών προσανατολισμένου στα προβλήματα των μαθητών» (Problemorientierter Religionsunterricht) μόλις και άρχισε κάπως δειλά-δειλά να αποτελούν αντικείμενο διδασκαλίας οι «μη χριστιανικές» θρησκείες και, γενικότερα, η πραγμάτευση θρησκευτικών φαινομένων.⁹ Λαμβάνοντας υπόψη τις πρόσφατες κοινωνικές εξελίξεις, οι οποίες περιγράφονται με έννοιες όπως «πλουραλισμός και ιδιωτικοποίηση του θρησκευτικού φαινομένου», «επιστροφή της θρησκείας», «αθέατη θρησκεία», «μετασχηματισμός της θρησκείας» κτλ., θα παρουσιάσω στη συνέχεια, χρησιμοποιώντας δύο παραδείγματα: πρώτον, τον τρόπο με τον οποίον αντιμετώπισαν την πρόκληση αυτή οι συντάκτες των εκπαιδευτικών οδηγιών για το Προτεσταντικό Μάθημα των Θρησκευτικών, και δεύτερον, ορισμένες θέσεις σχετικά με την εκπαίδευση των διδασκόντων θεολόγων.

Θα μπορούσαμε να περιγράψουμε υποδειγματικά το τι ισχύει για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών, κάνοντας αναφορά στις Γενικές Οδηγίες (Rahmenrichtlinien) που εξέδωσε το ομοσπονδιακό κρατίδιο Niedersachsen για το Προτεσταντικό Μάθημα των Θρησκευτικών που διδάσκεται στο Γυμνάσιο. Στις εν λόγω Γενικές Οδηγίες οι αρχές της ομολογιακότητας και της διαλογικής συνεργασίας προσδιορίζονται ως εξής:

«Η αρχή του ομολογιακού χαρακτήρα του Μαθήματος των Θρησκευτικών (das Prinzip der konfessionellen Bestimmtheit des Religionsunterrichts) προάγει τη γνωριμία με την οικεία περιρρέουσα ατμόσφαιρα και ταυτόχρονα αποσκοπεί στην οικοδόμηση της ταυτότητας του μαθητή [...] **Η αρχή της διαλογικής συνεργασίας** (das Prinzip der dialogischen Kooperation) προάγει τη δυνατότητα συνεννόησης μεταξύ των διαφορετικών (αλληλοκατανόηση), δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση σε όλα εκείνα τα στοιχεία που είναι κοινά, χωρίς να

⁹ Μία διαφοροποιημένη παρουσίαση της «εξέλιξης του θέματος “θρησκείες” στη Γερμανία με βάση τα θεωρητικά μοντέλα και τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε» μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990 απαντάται στον J. Lähnemann, *Evangelische Religionspädagogik in interreligiöser Perspektive*, Göttingen 1998, σσ. 123-142, εδώ: σελ. 123; μία σύντομη, εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος σύνοψη σχετικά με την τρέχουσα συζήτηση προσφέρει ο F. Schweitzer, *Religionspädagogik. Lehrbuch Praktische Theologie* Bd. 1, Gütersloh 2006, σσ. 167-171.

παραβλέπει όλα εκείνα που διαφοροποιούν τους ανθρώπους. [...] Μόνο εφόσον οι δύο αυτές αρχές της ταυτότητας και της αλληλοκατανόησης διατηρούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, συμπληρώνοντας ταυτόχρονα η μία την άλλη, έχει νόημα και λόγο ύπαρξης ένα Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών που προσφέρεται στους μαθητές ξεχωριστά δηλ. ανάλογα με τη θρησκευτική κοινότητα στην οποία ανήκουν». ¹⁰ Με το ίδιο σκεπτικό παραθέτω και το ακόλουθο απόσπασμα από το σχετικό υπόμνημα της Ευαγγελικής Εκκλησίας της Γερμανίας (Evangelische Kirche Deutschlands): «Η σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ ομολογιακής ταυτότητας και οικουμενικής αλληλοκατανόησης αποσαφηνίζει εκείνο το οποίο λόγω του κοσμοθεωρητικού-θρησκευτικού πλουραλισμού της εποχής μας τίθεται ενώπιόν μας ως το κατεξοχήν εκπαιδευτικό έργο αγωγής και αλληλοκατανόησης στο σχολείο και την κοινωνία: Να ενισχύσουμε όλα τα κοινά στοιχεία εν μέσω των διαφορών, οδεύοντας δηλ. σε μία πορεία που διέρχεται μέσα από τις διαφορές και όχι αγνοώντας τις». ¹¹ Για ένα τέτοιου είδους Μάθημα των Θρησκευτικών η συμβολή της Θρησκευτιολογίας κρίνεται ιδιαίτερος σημαντική από το γεγονός, ότι μία από τις τέσσερις θεματικές ενότητες φέρει τον τίτλο «Διάλογος με τις θρησκείες και τις κοσμοθεωρίες». ¹² Μέσα στο πλαίσιο αυτής της θεματικής ενότητας εξετάζονται ως θεμελιώδη περιεχόμενα το Ισλάμ στην 7^η και 8^η τάξη (Σημ. τ. Μετ.: αντιστοιχούν στην Α' και Β' Γυμνασίου του ελληνικού σχολείου), ενώ ο Ινδουϊσμός και ο Βουδδισμός στην 9^η και 10^η τάξη (αντιστοιχούν στην Γ' Γυμνασίου και στην Α' Λυκείου του ελληνικού σχολείου).

Ακόμη, πέρα από τις Οδηγίες για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών, η Θρησκευτιολογία κατέχει μία σημανίσιουσα θέση, **καθώς οι εκπαιδευτικοί χρειάζονται διδακτικές ικανότητες που να σχετίζονται με τα θεολογικά περιεχόμενα και επιπλέον με τη θρησκευτιολογική ύλη, προκειμένου να οργανώσουν τη διδασκαλία ενός τέτοιου μαθήματος.** Συνειδητοποιώντας την αναγκαιότητα αυτή, εντοπίζονται στις θέσεις, που ψήφισε το 2007 η Συνέλευση των Προτεσταντικών Θεολογικών Σχολών, που οι ακόλουθες διαστάσεις ως προς το περιεχόμενο των διδακτικών-θρησκευτιολογικών ικανοτήτων που πρέπει να έχουν οι θεολόγοι εκπαιδευτικοί: «Με βάση τις προϋποθέσεις της Διδακτικής των

¹⁰ *Rahmenrichtlinien für das Gymnasium. Schuljahrgänge 7-10. Evangelischer Religionsunterricht.* Hg. vom Niedersächsischen Kultusministerium (2003), σελ. 7.

¹¹ *Identität und Verständigung. Standort und Perspektiven des Religionsunterrichts in der Pluralität. Eine Denkschrift der EKD.* Im Auftr. des Rates der EKD hg. vom Kirchenamt der EKD, Gütersloh ⁴1997, σελ. 65.

¹² *Rahmenrichtlinien*, 15.

Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης με θέμα:
 «ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ:
 ΣΧΕΣΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ Ή ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ»
 Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ – Εργαστήριο Παιδαγωγικής
 Θεσσαλονίκη, 09.12.2016

Θρησκευτικών ικανότητα για κριτική προσέγγιση και διάλογο με άλλες ομολογίες, θρησκείες και τρόπους ζωής και σκέψης που ενέχουν έναν κοσμοθεωρητικό χαρακτήρα [...] Ικανότητα για ερμηνεία και αποκωδικοποίηση των θρησκευτικών διαστάσεων του σύγχρονου πολιτισμού μέσα στο επίπεδο της διδακτικής πράξης [...] Ικανότητα διομολογιακού και διαθρησκειακού διαλόγου και συνεργασίας». ¹³

Συνέπεια όλων των παραπάνω, δεν αποτελεί έκπληξη το ότι η Θρησκειολογία επιλέγεται ολοένα και πιο συχνά ως μάθημα εξέτασης κατά τη διάρκεια των εξετάσεων που διενεργούνται στην καθηγητική κατεύθυνση σπουδών της Προτεσταντικής Θεολογίας (Lehramtstudium Evangelische Religion). Προς το παρόν έχει γίνει ιδιαίτερα αισθητό το γεγονός, ότι κατά τη Συνέλευση των Προτεσταντικών Θεολογικών Σχολών στο Βερολίνο το 2007 η Θρησκειολογία χαρακτηρίστηκε ως ο 6^{ος} θεολογικός κλάδος – ωστόσο σε συνάρτηση με τον κλάδο της Διαπολιτισμικής Θεολογίας/Ιεραποστολικής.

Κλείνοντας, ας συγκρατήσουμε ότι τα προαναφερθέντα «περιγραφικά συμπεράσματα» από τις Γενικές Οδηγίες, όπως επίσης και οι θέσεις που αναπτύχθηκαν (Σημ. τ. Μετ.: και τις οποίες ψήφισε το 2007 η Συνέλευση των Προτεσταντικών Θεολογικών Σχολών), καταδεικνύουν τη σημασία της Θρησκειολογίας για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών, και μάλιστα προβάλλοντάς την ως κάτι το θεμελιώδες και ουσιαστικό. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να αναλογιστούμε και έναν περιορισμό: Στις παραπάνω Γενικές Οδηγίες και θέσεις εμπεριέχονται και ορισμένες κανονιστικές διατυπώσεις, οι οποίες αντιμετωπίζουν τη Θρησκειολογία μ' έναν τρόπο ιδιαίτερα αμφισβητήσιμο, τόσο από πλευράς θρησκευοπαιδαγωγικής όσο και από πλευράς καθαρά θρησκειολογικής. Μέσα από μία θρησκευοπαιδαγωγική προοπτική, η Θεολογία είναι η επιστήμη εκείνη που αποτελεί σημείο αναφοράς για τη Θρησκευτική Παιδαγωγική και διαμορφώνει κανονιστικές θέσεις, δηλ. προσεγγίσεις που κινούνται στο επίπεδο της δεοντολογίας. Παράλληλα, στον χώρο της Θρησκειολογίας τίθεται υπό αμφισβήτηση το αν μπορεί κάποιος να εξετάζει τα πράγματα απλώς και μόνο περιγραφικά (deskriptiv) ή αν θα πρέπει επιπροσθέτως να χρησιμοποιήσει ορισμένα κριτήρια αξιολόγησης των πραγμάτων. Θα ασχοληθώ με το ζήτημα αυτό ευθύς αμέσως.

---

¹³ „Theologisch-religionspädagogische Kompetenz. Professionelle Kompetenzen und Standards für die Religionslehrausbildung. Beschluss der Gemischten Kommission (Ev. Landeskirchen / Fakultäten) zur Reform des Theologiestudiums (EKD 2008 – anstehender Abschluss des Genehmigungsverfahrens).

2. Πιθανά όρια της σημασίας που έχει η Θρησκειολογία για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών: Φορμαλισμός, Ρελατιβισμός, Ουδετερότητα.

Συζητώντας επίμαχα σημεία της Θρησκειολογίας ο Klaus Stock επισημαίνει τρεις κατηγορίες που της έχουν αποδοθεί, και οι οποίες αφορούν στον ρόλο που μπορεί αυτή να διαδραματίσει μέσα στο Μάθημα των Θρησκευτικών:

1. «Η Θρησκειολογία μήπως θεωρεί αδύνατη την προσέγγιση των θρησκειών μέσω της ενσυναίσθησης / εμπίωσης (einfühlsames Verstehen); Εδώ της αποδίδεται η κατηγορία για φορμαλισμό (Formalismus) και αποπροσωποποίηση (Entpersönlichung).»¹⁴ (Σημ. τ. Μετ: δηλ. για παράβλεψη της σημασίας που έχει η προσωπική μετοχή του ερευνητή στη διαδικασία κατανόησης της θρησκείας).
2. «Μήπως η Θρησκειολογία ισοπεδώνει τελικά όλες τις θρησκείες ; (Πρόκειται για την κατηγορία της ισοπέδωσης και του σχετικισμού/ρελατιβισμού)».¹⁵
3. «Μήπως στον χώρο της Θρησκειολογίας όλα θεωρούνται ίσα και όμοια, επειδή ακριβώς προσεγγίζονται με μεθόδους που εφαρμόζονται κατά τον ίδιο τρόπο σε όλες τις θρησκείες; (Πρόκειται για την κατηγορία της ουδετερότητας)».¹⁶

Αναφορικά με την πρώτη κατηγορία που έχει διατυπωθεί εναντίον της Θρησκειολογίας, θα πρέπει να επιμείνουμε στο ότι η εν λόγω κατηγορία ούτε εύστοχη είναι ούτε όμως και ευσταθεί. Ειδικοί της Συγκριτικής Θρησκειολογίας εφαρμόζουν ποιοτικές μεθόδους έρευνας από τον χώρο των κοινωνικών επιστημών, προκειμένου να αποκτήσουν μία διαφοροποιημένη κατανόηση των επιμέρους θρησκευτικών προτύπων ερμηνείας και συμπεριφοράς με βάση τη συγκεκριμένη συνάφεια που υπάρχει σε κάθε περίπτωση. Ακριβώς με αυτήν την έννοια, βλέπουμε ότι η συνεισφορά μίας Θρησκειολογίας ως κλάδου των επιστημών του πολιτισμού στο Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών είναι περισσότερο από απαραίτητη. Ακόμα και στο πλαίσιο ενός Ομολογιακού Μαθήματος των Θρησκευτικών η θρησκευτική μόρφωση δεν συνίσταται σε μία πρόχειρη παρουσία και γνωριμία με τα θρησκευτικά φαινόμενα· απεναντίας, η θεμελιώδης θρησκευτοπαιδαγωγική έννοια της Αντίληψης/Κατανόησης (Wahrnehmung) καθιστά εμφανές, ότι η κατανόηση των θρησκευτικών φαινομένων μέσω της ενσυναίσθησης/εμπίωσης είναι αποφασιστικής

¹⁴ K. Hock, „Religionswissenschaft...“, σελ. 50 (η υπογράμμιση δεν υπάρχει στο πρωτότυπο).

¹⁵ Ο.π., σελ. 52 (η υπογράμμιση δεν υπάρχει στο πρωτότυπο).

¹⁶ Ο.π., σελ. 53 (η υπογράμμιση δεν υπάρχει στο πρωτότυπο).

Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης με θέμα:
 «ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ:
 ΣΧΕΣΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ Ή ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ»
 Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ – Εργαστήριο Παιδαγωγικής
 Θεσσαλονίκη, 09.12.2016

σημασίας για την καλλιέργεια της θρησκευτικής μόρφωσης. Στην πραγματικότητα θα μπορούσε κανείς να συμφωνήσει εξολοκλήρου, εφόσον ο Klaus Hock διαπιστώνει: «Κατά τη γνώμη μου, το δημιουργικό ερέθισμα που προσφέρει η Θρησκείολογία συνίσταται εν πρώτοις, στο ότι επιδεικνύει μία εξαιρετική πειθαρχία στο να παρατηρεί και να επεξεργάζεται ξένα θρησκευτικά φαινόμενα όχι όμως με μία θεολογική ματιά». ¹⁷

Κάπως διαφορετικά είναι τα πράγματα με την δεύτερη κατηγορία (περί σχετικισμού), που έχουν αποδώσει στη Θρησκείολογία. Μέσα από μία θρησκευτοπαιδαγωγική προοπτική δεν θεωρείται σε καμία περίπτωση ως κάτι το προβληματικό, το ότι στους θρησκείολογικούς κλάδους «εδώ και μερικά χρόνια συζητείται ο μετασχηματισμός της έννοιας “θρησκεία” σε μία ξεχωριστή κατηγορία (sui generis)». ¹⁸ Εδώ συναντώνται μεταξύ τους περισσότερο οι θρησκευτοπαιδαγωγικές και θρησκείολογικές αναλύσεις, όσον αφορά στις διαδικασίες μετασχηματισμού θρησκευτικών φαινομένων μέσα στη συνάφεια των λεγόμενων μετανεωτερικών συνθηκών. Παρ’ όλα αυτά θα πρέπει να ρίξουμε και μία διαφορετική ματιά στις απόψεις του Klaus Stock, καθώς αυτός βλέπει «τη σχετικοποίηση» από την οποία εξαρτάται η θρησκείολογική έρευνα «εξάπαντος ως κάτι το θετικό». ¹⁹ Απέναντι σ’ αυτήν καθ’ εαυτήν τη σχετικοποίηση δεν υπάρχει κάτι που θα έπρεπε να αντικρούσουμε· αντιθέτως, η σχετικοποίηση είναι ένα θεμελιώδες δομικό στοιχείο κάθε μορφωτικής διαδικασίας. Ωστόσο, η σχετικοποίηση, σύμφωνα με τον Klaus Hock, «ασκεί μία χειραφετητική επίδραση απέναντι σε κοινωνικούς δεσμούς που έχουν φονταμενταλιστικό προσανατολισμό». ²⁰ Βέβαια, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, ότι με βάση την Ψυχολογία των Προκαταλήψεων η «σχετικοποίηση» μπορεί να οδηγήσει στην ανασφάλεια και ως εκ τούτου σε φονταμενταλιστικές τάσεις. Ακριβώς για να αποφύγουμε τη δημιουργία φονταμενταλιστικών τοποθετήσεων, θα πρέπει να στοχεύουμε σε μία ισορροπημένη σχέση μεταξύ σχετικοποίησης από τη μια πλευρά και διαμόρφωσης συγκεκριμένων θέσεων ως ερμηνευτικού εργαλείου από την άλλη.

Προεκτείνοντας τις παραπάνω σκέψεις, οδηγούμαστε στην τρίτη κατηγορία που έχει αποδοθεί στη Θρησκείολογία, δηλ. στην κατηγορία περί ουδετερότητας. Ο

¹⁷ K. Hock, „Religionswissenschaft...“, 55.

¹⁸ Ο.π., σελ. 52.

¹⁹ Ο.π., σελ. 52 κ.ε..

²⁰ Ο.π., σελ. 53.

Klaus Hock σχετικά με το θέμα αυτό εκθέτει κατά πρώτο λόγο το αντεπιχείρημα, ότι στα θρησκευοπαιδαγωγικά μοντέλα, όπως π.χ. σ' εκείνα που ανέπτυξαν οι Tworuschka και Lähnemann, είναι πολύ ευδιάκριτοι ορισμένοι «παιδαγωγοί στόχοι όπως η ανοχή, ο διάλογος, η διαπολιτισμική επικοινωνία και η διαθρησκειακή αλληλοκατανόηση». ²¹ Εντούτοις, το «επιχείρημα αυτό που κινείται προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης και της αποδοχής» δεν θα μπορούσε να είναι ιδιαίτερα πειστικό, καθώς ο ίδιος ο Lähnemann παρά την ανοιχτότητα που επιδεικνύει απέναντι σε θέματα διαθρησκειακής αγωγής, κάνει λόγο για μία Προτεσταντική (!) Θρησκευτική Παιδαγωγική. **Ακριβώς γι' αυτό θα έπρεπε να εξηγήσουμε με περισσότερη σαφήνεια, ποια είναι η συνάφεια μέσα από την οποίαν εν τέλει προέρχονται οι παραπάνω παιδαγωγικοί στόχοι.** Δεύτερον, ο Klaus Hock αποδέχεται την άποψη, ότι «κατά τη συγκεκριμένη διεξαγωγή του διαθρησκειακού διαλόγου η Θρησκείολογία δεν μπορεί να συμμετέχει συνηγορώντας υπέρ μίας συγκεκριμένης πλευράς». ²² Βέβαια, υπό αυτή την έννοια δεν θεωρεί ότι το έργο της Θρησκείολογίας εντάσσεται σ' ένα τοπίο ουδετερότητας, και τούτο διότι «η Θρησκείολογία διαδραματίζει τον ρόλο συντονιστή της συζήτησης». ²³ Ωστόσο, και αυτό το επιχείρημα δεν είναι πειστικό, διότι είναι πραγματικά αμφίβολο, εάν ο συντονιστής μιας συζήτησης θα πρέπει να αναλάβει μία στάση ουδέτερη ή όχι. Ο Klaus Hock αποδέχεται, τέλος, την θέση, ότι «το ερώτημα περί μίας Θρησκείολογίας με συγκεκριμένες αξιακές τοποθετήσεις ως ερμηνευτικά εργαλεία (Σημ. τ. Μετ.: στο πρωτότυπο απαντάται ο όρος „engagierte Religionswissenschaft“) [...] συζητείται εσχάτως εν μέσω ιδιαιτέρως αντιμαχόμενων μεταξύ τους απόψεων», ²⁴ διότι απλούστατα δεν επικρατεί ομοφωνία (consensus) σχετικά με το περιεχόμενο αυτών των αξιών: «Στηρίζεται μεθοδολογικά η Θρησκείολογία μόνο σε κοσμοθεωρητικά και αξιακά ουδέτερους κανόνες, βάσει των οποίων και μόνο διατυπώνει τα πορίσματά της με τρόπο επιστημονικά αξιολογήσιμο και ελέγξιμο; Ή μήπως πρέπει η Θρησκείολογία να αναλάβει την ευθύνη της απέναντι στην κοινωνία, κάτι που συνεπάγεται ότι θα αντιπροσωπεύει συγκεκριμένες [sic!] αξίες και ότι θα συμβάλλει στη διατήρηση και πραγμάτωση των αξιών αυτών;» ²⁵ Ακόμα και αν ο Klaus Hock δεν

²¹ Ebd., σελ. 54.

²² Ο.π., σελ. 54.

²³ Ο.π., σελ. 54.

²⁴ Ο.π., σελ. 54.

²⁵ Ο.π., σελ. 54.

βλέπει μεταξύ των δύο τοποθετήσεων επ' ουδενί λόγω μία αντίθεση που δεν μπορεί να εξομαλυνθεί, θα πρέπει να επιμείνουμε στο ότι και στις δύο τοποθετήσεις εμφανίζεται ένα χάσμα απέναντι στο Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών: Όσον αφορά στη δεύτερη τοποθέτηση δεν μιλούμε απλώς για το ότι κάποιος αντιπροσωπεύει “ορισμένες” αξίες, αλλά “τις χριστιανικές” αξίες, ή – χρησιμοποιώντας ορθότερη διατύπωση – για το ότι είναι ικανός να διαλέγεται και να διαθέτει κριτική σκέψη προσεγγίζοντας τα πράγματα μέσα από μία χριστιανική προοπτική.

Με πειστικά επιχειρήματα οι θρησκευολόγοι αποκρούουν την παραπάνω κατηγορία, ότι δηλ. σε επίπεδο γνωσιολογίας και επιστημολογίας εντελώς απλοϊκά ακολουθούν μία στάση ουδετερότητας. Αδίκως έχει αποδοθεί στους θρησκευολόγους μία τέτοια ελλιπής και προβληματική επιστημολογία.²⁶ Η ουσιαστική διαφορά συνίσταται και μόνο στο ότι οι πολιτισμολογικά προσανατολισμένοι θρησκευολόγοι, σε αντίθεση με ένα “Ομολογιακό” δηλ. “Χριστιανικό” Μάθημα των Θρησκευτικών, δεν διατυπώνουν κανονιστικές κρίσεις μέσα από μία χριστιανική προοπτική· το σημείο αναφοράς τους προέρχεται από τον Διαφωτισμό ή από άλλα πνευματικά ρεύματα – μέσα στα οποία συγκαταλέγεται επίσης και ο Χριστιανισμός. Όσον αφορά στο ζήτημα της γνωσιολογίας και της επιστημολογίας, υφίσταται οπωσδήποτε ένα σημείο αφετηρίας της θρησκευολογικής έρευνας, το οποίο όμως: πρώτον, *δεν κινείται αναγκαία* σ’ ένα χριστιανικό πλαίσιο, κάτι που την ίδια στιγμή *είναι αναγκαίο* για ένα ομολογιακά ή οικουμενικά προσανατολισμένο Μάθημα των Θρησκευτικών· δεύτερον, δεν υπάρχει μεταξύ των θρησκευολόγων ομοφωνία σχετικά με το εάν επιτρέπεται να τεκμηριώνουν τις απόψεις τους στηριζόμενοι σε αξιακό σύστημα και να συμμετέχουν “μεροληπτικώς”, (Σημ. τ. Μετ: δηλ. λαμβάνοντας συγκεκριμένη τοποθέτηση) στους διαθρησκειακούς διαλόγους.²⁷

Ο Bochinger, θρησκευολόγος από το Bayreuth, εντοπίζει την ουσιώδη διαφορά μεταξύ της θεολογικής και θρησκευολογικής προσέγγισης ως ακολούθως: «Στόχος της θρησκευολογικής έρευνας είναι να καταστήσει δυνατή μία όσο το

²⁶ Πρβλ.: F. Stolz, *Grundzüge der Religionswissenschaft*, Göttingen ²1997, σσ. 39-44; Chr. Bochinger, „Wahrnehmung von Fremdheit. Zur Verhältnisbestimmung zwischen Religionswissenschaft und Theologie“, στο: G. Löhr, *Identität...*, 57-77, ιδιαίτερα: σελ. 65.

²⁷ Πρβλ. στο σημείο αυτό: U. Berner: „Die Theologie wird sich der Dialog-Forderung als solcher nicht verschließen können. Demgegenüber wird es in der Religionswissenschaft wohl immer umstritten bleiben, ob der interreligiöse Dialog zu ihren Aufgaben oder nur zu ihren Gegenständen gehört.“ (του ιδίου., „Die Religionen der Antike und ihre Relevanz für Religionswissenschaft und Theologie“, στο: G. Löhr, *Identität...*, σσ. 13-32, εδώ: σελ. 13).

δυνατόν πιο ανοιχτή πρόσβαση σε “ξένα” (Σημ. τ. Μετ.: απόμακρα σε σχέση με τα δεδομένα της οικείας θρησκευτικής παράδοσης) αντικείμενα επισημαίνοντας αναλυτικά όλα τα στάδια μέσα από τα οποία αυτά παρουσιάζονται. Ακόμη και μία έγκριτη έρευνα από την πλευρά του επιστημονικού κλάδου της Ιεραποστολικής δεν ανταποκρίνεται στην απαίτηση αυτή· η Ιεραποστολική θα πρέπει να δώσει μία απάντηση στο ερώτημα, ποια είναι η σχέση που αναπτύσσει το ξένο απέναντι στο οικείο και ποιες είναι οι θεολογικές συνέπειες που προκύπτουν μέσα από τη σχέση αυτή. Η εξέταση όμως του ίδιου αυτού ερωτήματος προσκρούει στην ποιότητα και τα ενδιαφέροντα μιας έγκριτης θρησκευτολογικής έρευνας – και μάλιστα ανεξάρτητα από το εάν η θρησκευτολογική έρευνα εντάσσεται ακαδημαϊκά-διοικητικά σε μία Θεολογική ή σε μία μη Θεολογική Σχολή». ²⁸ Το Μάθημα των Θρησκευτικών, με τη μορφή που έχει πάρει σήμερα, δεν κατανοείται ως ένα ιεραποστολικό έργο. Δεν είναι όμως αυτό το σημείο σύγκρισης εν προκειμένω. Ωστόσο, συνιστά μία συνεχόμενη ευθύνη και έργο της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης, η οποία θέλει να ακολουθεί την αρχή του διαλόγου, να παρέχει σαφείς απαντήσεις στο ερώτημα, πώς σχετίζεται το ξένο απέναντι στο οικείο. Εδώ φαίνεται ξεκάθαρα ότι υπάρχει ένα όριο ως προς τη σημασία και τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η Θρησκευτολογία μέσα στο Μάθημα των Θρησκευτικών.

3. Δυνατότητες και προοπτικές για τον ρόλο της Θρησκευτολογίας στο Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών: Η Θρησκευτολογία ως κλάδος των επιστημών του πολιτισμού (Kulturwissenschaft, Cultural Studies) και ως κλάδος της Θεολογίας (;)

Ο όρος “θεολογική Θρησκευτολογία” αποφεύγεται σχεδόν εξολοκλήρου στον χώρο της θρησκευτολογικής έρευνας. Μία παλαιότερη διατύπωση της αμφίβολης θέσης του Sundermeier «Σχετικά με τη σημασία του Μαθήματος της Θρησκευτολογίας και της Ιεραποστολικής για τις σπουδές στην Προτεσταντική Θεολογία και για την εκκλησιαστική πράξη» εγκαταλείφθηκε αμέσως, όταν ο ίδιος ο Sundermeier αντικατέστησε τον όρο αυτό. ²⁹ Όμως εναλλακτικές λύσεις για τον ίδιο όρο, όπως

²⁸ Chr. Bochinger, „Wahrnehmung...“, σελ. 76.

²⁹ A. Grünshloß, „Religionswissenschaft...“, εδώ: σελ. 125 με την παραπομπή No. 3; πρβλ. σελ. 158 με την παραπομπή No. 98.

“Θρησκείολογία με θεολογικά κριτήρια” ή “Θρησκείολογία ως θεολογικός κλάδος” παρουσιάζονται – παραθέτω ένα κείμενο του Grünschloss – «πολύ εύκολα ως προκλητικές λέξεις, με τις οποίες, τρόπον τινά, γίνεται μία εκ νέου επίκληση πνευμάτων που έχουν αποβιώσει εδώ και χρόνια – και όπου είναι δυνατόν εμφανίζονται (οι όροι αυτοί) ως ένα “έργο επιστροφής στις θεολογικές ρίζες” για το σύνολο των θρησκείολογικών κλάδων».³⁰ Κατά βάση, η δικαιολογημένη υποψία συνίσταται στο ερώτημα «εάν εν προκειμένω δεν πραγματοποιήθηκε μία οικείωση/ενσωμάτωση της θρησκείολογικής έρευνας μέσα πλαίσιο αρχών της χριστιανικής Θεολογίας, από την οποία τελικά η Θρησκείολογία είχε χειραφετηθεί με επιτυχία κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα».³¹

Η δυσπιστία είναι απόλυτα κατανοητή, παρ’ όλο που τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για να ανασκευαστεί η θέση του Sundermeier και του Feldtkeller, κατά τη γνώμη μου, δεν είναι πειστικά. Χωρίς να θέλω να υπεισέλθω περαιτέρω στο θέμα αυτό στο πλαίσιο της παρούσας εισήγησης, οφείλω να τονίσω ότι οι θέσεις του Sundermeier, σαφέστατα, αναπτύχθηκαν με βάση τις εκπαιδευτικές ανάγκες των φοιτητών της Θεολογίας. Μέσα από τη δική μου *θεολογική-θρησκείολογική προοπτική*, θα πρέπει κανείς να συμφωνήσει με τον Feldtkeller, θρησκείολογο από το Βερολίνο, όταν αυτός διαπιστώνει ότι: «Εξαιρετικής σημασίας είναι, απεναντίας, η διατήρηση μίας Θρησκείολογίας με θεολογικά κριτήρια για εκείνους τους φοιτητές (τέτοιου είδους φοιτητές θα υφίστανται πάντα), οι οποίοι προετοιμάζονται για το έργο του εφημέριου ή του εκπαιδευτικού».³² Ουσιαστικά, με τη θέση αυτή του Feldtkeller τίθενται υπό αμφισβήτηση δύο προϋποθέσεις: πρώτον, ότι «νομιμοποιημένη θεωρείται η Θρησκείολογία μόνο όταν διαθέτει το δικό της ιδιαίτερο ερευνητικό προφίλ», και δεύτερον, «ότι η επιστημολογία μιας Θρησκείολογίας που οριοθετείται απέναντι στη Θεολογία, θα πρέπει να αποκλείει τη δυνατότητα να υλοποιείται μέσα στο ίδιο εννοιολογικό πλαίσιο η έρευνα και η διδασκαλία της έχοντας θετική στάση και στενή σχέση με τη Θεολογία».³³ Παρά ταύτα, η θέση αυτή εκφράζει στον χώρο της θρησκείολογικής έρευνας είναι κάπως περιθωριοποιημένη και πολύ αμφίβολη, και επίσης αντιπροσωπεύεται από μία μειοψηφία στον χώρο αυτό.

³⁰ Ο.π., σελ. 126.

³¹ Ο.π., σελ. 125.

³² A. Feldtkeller, „Religionswissenschaft...“, σελ. 89.

³³ A. Feldtkeller, „Religionswissenschaft...“, σελ. 80.

Αξιοποιώντας τα όσα προαναφέρθηκαν, θα ήθελα στη συνέχεια να εκφράσω την ακόλουθη δική μου θεμελιώδη θέση: Η Θρησκευολογία σε κάθε περίπτωση έχει μεγάλη σημασία για τη Διδακτική των Θρησκευτικών, και τούτο διότι μία περιγραφική και συγκριτική κατανόηση των θρησκειών και των θρησκευτικών φαινομένων συνιστά ένα απαραίτητο παιδαγωγικό έργο και ευθύνη ακόμα και για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών.³⁴ Μία Θρησκευολογία με συγκεκριμένες τοποθετήσεις ως ερμηνευτικά εργαλεία (Σημ. τ. Μετ. στο πρωτότυπο απαντάται ο όρος „engagierte Religionswissenschaft“), και ως κλάδος των επιστημών του πολιτισμού ενέχει μεγαλύτερη παιδαγωγική σημασία απ’ ό,τι μία καθαρά “περιγραφική” Θρησκευολογία. Αυτό συμβαίνει διότι στο επίπεδο της διδακτικής πράξης του Μαθήματος των Θρησκευτικών μπορεί κανείς να διαλεχθεί πιο αποτελεσματικά, όταν έχει μπροστά του μία συγκεκριμένη τοποθέτηση. Μία Θρησκευολογία που κατανοεί τον εαυτό της με τέτοιο τρόπο (Σημ. τ. Μετ.: δηλ. ως επιστήμη που έχει ένα συγκεκριμένο ερμηνευτικό πλαίσιο), μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της διαλογικής και κριτικής ικανότητας των μαθητών. Η παιδαγωγική και διδακτική σημασία της Θρησκευολογίας για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών επεκτείνεται στην περίπτωση αυτή ακόμη περισσότερο, όπως επίσης και για την καθηγητική κατεύθυνση σπουδών των Θεολογικών Σχολών, όταν η Θρησκευολογία αντιλαμβάνεται τον ρόλο της όχι μόνο ως κλάδος των επιστημών του πολιτισμού – και ως εκ τούτου, ως κλάδος που διαθέτει συγκεκριμένες αξιακές τοποθετήσεις ως ερμηνευτικά εργαλεία (Σημ. τ. Μετ. στο πρωτότυπο απαντάται ο όρος „engagierte Religionswissenschaft als Kulturwissenschaftliche Disziplin“), αλλά παράλληλα και ως θεολογικός κλάδος σε συνάρτηση με τον κλάδο της Διαπολιτισμικής Θεολογίας/Ιεραποστολικής: αυτός ο συνδυασμός διακριτών μαθημάτων και ερευνητικών περιοχών μπορεί να συμβάλει, μέσα από μία χριστιανική-θεολογική ματιά, στην ανάπτυξη της ικανότητας του διαλόγου με άλλες θρησκείες καθώς και στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης κατά την πραγμάτευση

³⁴ Ο Löhrl εκτός αυτό τονίζει και ένα άλλο σημείο, στο οποίο φαίνεται ποια επιπλέον παιδαγωγική σημασία μπορεί να προκύψει από έναν καθαρά “περιγραφικό” θρησκευολογικό διάλογο: „ein Religionswissenschaftler vertritt zwar nicht selber einen Standpunkt, [...] aber er hilft anderen dazu, sich eine Meinung zu bilden oder einen anderen Standpunkt zu vertreten.“ (G. Löhrl, Die Bedeutung der Religionswissenschaft für die Religionspädagogik, στο: J. Ohlemacher (Hrsg.), *Profile des Religionsunterrichts* (= Greifswalder theologische Forschungen 6), Frankfurt 2003, σσ. 251-256, εδw: σελ. 252). Αυτή η διάσταση θα πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω στο πλαίσιο της έρευνας πάνω στη σχολική και πανεπιστημιακή διδασκαλία, και ιδιαίτερα διερευνώντας εάν και κατά πόσον οι συγκεκριμένες ερμηνευτικές θέσεις ενός εκπαιδευτικού συμβάλλουν ή όχι στην οικοδόμηση μιας τεκμηριωμένης άποψης από την πλευρά του μαθητή.

θρησκευτικών φαινομένων. Και τα δύο, λαμβάνοντας υπόψη τα σύγχρονα δεδομένα αναφορικά με το θρησκευτικό φαινόμενο κρίνονται ως αναπόσπαστα μέρη του εκπαιδευτικού έργου που έχει να επιτελέσει το Μάθημα των Θρησκευτικών.

4. Προοπτική έσωθεν και προοπτική έξωθεν: Θεολογία και Θρησκείολογία ως βασικά ερμηνευτικά εργαλεία της θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Κατά τον Bernhard Dressler, θρησκευοπαιδαγωγό από το Marburg, είναι θεμελιώδους σημασίας «η δυνατότητα να εναλλάσσει κανείς τις προοπτικές μέσα από τις οποίες ερμηνεύει τα πράγματα» .³⁵ (Σημ. τ. Μετ.: στο πρωτότυπο απαντάται ο όρος „die Möglichkeit des Perspektivenwechsels“ δηλ. η δυνατότητα να εναλλάσσονται οι προοπτικές). «Ειδικά για τις εκπαιδευτικές διαδικασίες μέσα από τις οποίες αναπτύσσεται η θρησκευτική μόρφωση, μία εξέχουσα σημασίας εναλλαγή των προοπτικών είναι και εκείνη που αναφέρεται στην προοπτική έσωθεν και στην προοπτική έξωθεν. (Σημ. τ. Μετ.: δηλ. στη δυνατότητα να βλέπει κανείς μέσα από την χριστιανική προοπτική τα άλλα θρησκευόμενα, καθώς και τη δυνατότητα να βλέπει κανείς τον Χριστιανισμό μέσα από τα μάτια των άλλων θρησκειών). Όταν αναφερόμαστε στις εκπαιδευτικές διαδικασίες καλλιεργείται της θρησκευτικής μόρφωσης, έχει βαρύνουσα σημασία για τους εκπαιδευτικούς η δυνατότητα να διαμορφώνουν το Μάθημα των Θρησκευτικών με τέτοιον τρόπο, ώστε να υλοποιείται μεθοδικά η εναλλαγή ανάμεσα στον θρησκευτικό λόγο που εκφράζουν οι μαθητές βάσει των εμπειριών και των γνώσεων που έχουν για την οικεία τους παράδοση (= η προοπτική έσωθεν) και τον θρησκευολογικό-θεωρητικό λόγο που οι ίδιοι διατυπώνουν *περί* της θρησκείας (= προοπτική έξωθεν). Με αυτή την μεθοδολογία δεν υποδηλώνεται ότι υφίστανται δύο διαφορετικές πραγματικότητες, αλλά εκφράζεται η ανάγκη πολυδιάστατης προσέγγισης της μίας και αυτής πραγματικότητας».³⁶

Δεδομένης της συνάφειας μιας θρησκευτικώς και κοσμοθεωρητικώς πλουραλιστικής κοινωνίας, εντάσσεται στους σκοπούς της γενικής παιδείας και η ικανότητα για εναλλαγή των προοπτικών, δηλ. «η ικανότητα να προσεγγίζει κανείς την ίδια θρησκεία [...] μέσα από τα δικά της μάτια [...] και μέσα από τα μάτια των

³⁵ B. Dressler, *Unterscheidungen. Religion und Bildung* (ThLZ.F 18/19), Leipzig 2006, σελ. 135.

³⁶ Ο.π., σελ. 135.

άλλων». ³⁷ Ως εκ τούτου, το έργο της θρησκευτικής εκπαίδευσης δεν εξαντλείται απλώς και μόνο στο να καθιστά τους μαθητές ικανούς «να συμμετέχουν στη δημόσια συζήτηση *περί* θρησκευτικών ζητημάτων». ³⁸ Αυτό σημαίνει ότι μία τέτοιου είδους εκπαιδευτική διαδικασία είναι ανεπαρκής, με το σκεπτικό ότι η θρησκεία είναι κάτι που βιώνεται στην πράξη και ότι η θρησκευτική εκπαίδευση, ανάμεσα στα άλλα, θέτει και ως στόχο να συμμετέχει ο μαθητής στη θρησκευτική πράξη, και μάλιστα με τέτοιο τρόπο που να του προσφέρεται η δυνατότητα για καλλιέργεια της κριτικής του σκέψης. ³⁹ [...] ταυτόχρονα η θρησκευτική εκπαίδευση επιδιώκει να καταστήσει τον μαθητή ικανό «να τεκμηριώνει με επιχειρήματα, και όχι απλώς επιδεικνύοντας ένα αίσθημα δυσφορίας, την απόφασή του για μη συμμετοχή του στις θρησκευτικές πρακτικές». Ο Dressler χαρακτηρίζει ως αποφασιστικό κριτήριο της θρησκευτικής μόρφωσης «την ικανότητα να συσχετίζει κανείς δύο πράγματα: την προοπτική έσωθεν, η οποία στηρίζεται στα βιώματα που δημιουργούνται μέσα από τη συμμετοχή στις λατρευτικές εκδηλώσεις μιας θρησκείας, και την προοπτική έξωθεν, η οποία στηρίζεται στον στοχασμό για τη θρησκεία, ο οποίος διενεργείται λαμβάνοντας μία απόσταση από αυτήν. Και όλα αυτά, χωρίς η μία προοπτική να παραβλέπει την άλλη. ⁴⁰ Συμπληρωματικά, θα πρέπει κατά τη γνώμη μου να αναλογιστούμε ότι στον Χριστιανισμό τα όρια μεταξύ της προοπτικής έσωθεν και της προοπτικής έξωθεν είναι κάπως ρευστά: Μέσα από την Προς Ρωμαίους Επιστολή του Αποστόλου Παύλου καθίσταται υποδειγματικά σαφές, ότι ο θεολογικός στοχασμός (Σημ. τ. Μετ.: δηλ. ο στοχασμός μέσω της αποστασιοποίησης από την θρησκεία και άρα η προοπτική έξωθεν) είναι επίσης μία διάσταση του θρησκευτικού λόγου, (Σημ. τ. Μετ.: δηλ. μία διάσταση του λόγου που προκύπτει μέσα από τη βίωση της θρησκευτικής ζωής, και άρα του λόγου που οικοδομείται στην προοπτική έσωθεν). Συνεπώς, θα πρέπει να εντάξουμε την ίδια τη Θεολογία τόσο στον χώρο της προοπτικής έσωθεν όσο και σ' εκείνον της προοπτικής έξωθεν.

Όλοι αυτοί θεωρητικοί παιδαγωγικοί συλλογισμοί, σύμφωνα με τους οποίους η ικανότητα διαφοροποίησης μεταξύ προοπτικής έσωθεν και έξωθεν συνιστά ζήτημα θεμελιώδους σημασίας για τη θρησκευτική μόρφωση, συνδέονται με τις επιστημολογικές θεωρήσεις του μακαριστού θρησκευσιολόγου Fritz Stolz· ο εν λόγω

³⁷ Ο.π., σελ. 145.

³⁸ Ο.π., 147.

³⁹ Ο.π., σελ. 147.

⁴⁰ Ο.π., σελ. 148.

Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης με θέμα:
 «ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ:
 ΣΧΕΣΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ Ή ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ»
 Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ – Εργαστήριο Παιδαγωγικής
 Θεσσαλονίκη, 09.12.2016

θρησκειολόγος επιχειρεί την ακόλουθη διάκριση: από τη μια πλευρά υφίσταται ο στοχασμός περί θρησκείας εκ των έσω (και εδώ συγκαταλέγονται η Θεολογία, η Ιεραποστολική, η Θεολογία του Διαλόγου, η Θεολογία των Θρησκειών): από την άλλη πλευρά υφίσταται ο στοχασμός περί θρησκείας με σημείο αναφοράς έξω από τη θρησκεία (και εδώ συγκαταλέγεται η Θρησκειολογία).⁴¹ Εδώ οφείλουμε να αντιληφθούμε τη διαφορά μεταξύ Dressler και Stolz: ο πρώτος με την έξωθεν προοπτική έχει υπόψη του τη Θεολογία, ενώ ο δεύτερος (Σημ. τ. Μετ.: επειδή ακριβώς κάνει λόγο μόνο για δύο είδη στοχασμού περί θρησκείας) κατ' ουσίαν κάνει λόγο για δύο είδη έξωθεν προοπτικών.

Η Θρησκειολογία ως κλάδος των επιστημών του πολιτισμού είναι επιστημολογικά συνεπής καθώς ασκεί το ερευνητικό της έργο ακολουθώντας την προοπτική έξωθεν: η Θρησκειολογία σε σχέση με τη Θεολογία λαμβάνει μία μεγαλύτερη απόσταση από τον λόγο και τις εκφράσεις που θεμελιώνονται στα θρησκευτικά βιώματα.⁴² Με βάση τις επισημάνσεις από την πλευρά της Θεωρίας της Παιδείας, καθίσταται ευνόητο ότι η σημασία της Θρησκειολογίας για τις εκπαιδευτικές διαδικασίες που προάγουν τη θρησκευτική μόρφωση συνίσταται στο εξής: εγκαινιάζει μία περαιτέρω, δηλ. περισσότερο αποστασιοποιημένη προοπτική εκ των έξω για την ανάγνωση του θρησκευτικού φαινομένου, και όπως άλλωστε και η Θεολογία, προσφέρει τη δυνατότητα για τη διαμόρφωση ενός μαθησιακού, στο οποίο οι μαθητές μαθαίνουν περί της θρησκείας (learning about religion).

Με άλλα λόγια, η Θεολογία και η Θρησκειολογία θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως δύο συμπληρωματικές προοπτικές της θρησκευτικής εκπαίδευσης, οι οποίες προέρχονται εκ των έξω (Σημ. τ. Μετ.: δηλ. ως δύο συμπληρωματικές προοπτικές της θρησκευτικής εκπαίδευσης οι οποίες στηρίζονται στην προοπτική εκ των έξω).

⁴¹ Πρβλ.: F. Stolz, *Grundzüge der Religionswissenschaft*, Göttingen²1997, σσ. 36-44.

⁴² Πρβλ.: ό.π., σελ. 43 κ.ε. Ανάλογες προσεγγίσεις εντοπίζονται και στον Hock, ο οποίος κινείται πέρα από μία κατανόηση των θρησκευτικών ως συστημάτων προσανατολισμού, ως σημειωτικών και ως συμβολικών συστημάτων (πρβλ.: του ιδίου, „Religionswissenschaft...“, σελ. 48) και σε σύνδεση με τα όσα υποστηρίζει ο Waardenburg, διαπιστώνει ότι: „Die Religionen wären dann Sondersprachen, die es zu erlernen gilt.“ (ό.π., σελ. 48). Δίπλα σ' αυτήν την σημαντική για τη Θρησκευτική Παιδαγωγική προοπτική εκ των έσω, εμφανίζεται η επίσης σημαντική προοπτική εκ των έξω: „Die unterschiedlichen Formen des Religiösen kommen dann allerdings auf einer Sprachebene zur Darstellung, die sich nicht unmittelbar aus der Sprachebene der Religion ergibt: Religionswissenschaft ist Abstraktion [...] und bringt damit auch einen bewussten Abstand vom religiösen Leben mit sich.“ (σελ. 49)

Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης με θέμα:
«ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ:
ΣΧΕΣΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ Ή ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ»
Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ – Εργαστήριο Παιδαγωγικής
Θεσσαλονίκη, 09.12.2016

Εμπειρίες από το Μάθημα των Θρησκευτικών στη Μεγάλη Βρετανία σε συνδυασμό με τις παραπάνω θεωρητικο-παιδαγωγικές τοποθετήσεις σχετικά με την αναγκαιότητα μίας θρησκευτικής προοπτικής εκ των έσω, καθιστούν περισσότερο από εμφανή την ανάγκη να παρέχεται στους μαθητές ταυτόχρονα και η δυνατότητα άρθρωσης θρησκευτικού λόγου (Σημ. τ. Μετ.: δηλ. λόγου που πηγάζει από τα βιώματα της θρησκευτικής ζωής) καθώς και ένα περιβάλλον μαθητείας, στο οποίο οι μαθητές μαθαίνουν μέσα από τη θρησκεία (learning from religion).

Με μία προσεκτικότερη ματιά, όλη αυτή η εν κατακλείδι επιχειρηματολογία μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι τα όρια είναι ρευστά ανάμεσα στον θρησκευτικό λόγο που πηγάζει από το θρησκευτικό βίωμα και στον λόγο που λαμβάνει αποστάσεις και διατυπώνει στοχασμούς περί της θρησκείας, όπως επίσης και ανάμεσα στη Θεολογία και τη Θρησκειολογία. Ταυτόχρονα καθίσταται ευνόητο, ότι, όσον αφορά στη θρησκευτική μόρφωση, η χοντροκομμένη εναλλακτική “Θεολογία ή Θρησκειολογία” είναι εντελώς εσφαλμένη· μάλλον θα πρέπει να κλείνουμε προς το συμπληρωματικό σχήμα «Θεολογία και ταυτόχρονα Θρησκειολογία».

Η Θρησκειολογία έχει σε κάθε περίπτωση μία εξαιρετική παιδαγωγική σημασία για το Ομολογιακό Μάθημα των Θρησκευτικών. Το μέγεθος και η εμβέλεια της σημασίας αυτής καθίσταται εμφανές, αν λάβει κανείς υπόψη του απλώς και μόνο το πλαίσιο μέσα στο οποίο η Θρησκειολογία κατανοεί επιστημολογικά τον ίδιο της τον εαυτό: είτε διεκδικώντας την αποκλειστικότητα ως αυτόνομος και ξεχωριστός κλάδος των επιστημών του πολιτισμού, είτε με μία διάθεση ένταξης και συμπερίληψης ως κλάδος συνεργαζόμενος με τη Διαπολιτισμική Θεολογία/Ιεραποστολική ή ακόμα και ως θεολογικός κλάδος.

Σας ευχαριστώ πολύ για την προσοχή σας!